

Benedikta Zelić-Bučan: HRVATSKI
NARODNI PREPOROD
U DALMACIJI I DON MIHOVIL
PAVLINOVIĆ, Matica hrvatska, Split
1992., 248 str.

Benedikta Belić-Bučan (1918) dugo se vremena bavila istraživanjem političkog i ideološkog djelovanja Mihovila Pavlinovića, jednog od najistaknutijih hrvatskih nacionalista u drugoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji. Njezine su brojne studije, manje rasprave i članci objavljeni u većem broju povijesnih i književno-povijesnih časopisa i zbornika. to je otežavalo njihovo korištenje i analizu zbog čega je dobra odluka da se radovi B. Zelić-Bučan objave na jednome mjestu.

Knjiga je tematski podijeljena u dva dijela. Prvi dio sadržava radove u vezi s onim što autorica naziva "hrvatski narodni preporod", a drugi dio radove koji se neposredno bave problemima političkog djelovanja i ideološkog sustava Mihovila Pavlinovića. Radovi su pisani jednostavnim i jasnim stilom s određenim didaktičkim obilježjem, jer su, po riječima autorice, namijenjeni i široj kulturnoj javnosti. Time radovima nije oduzet njihov stručni karakter, jer se temelje na odličnu poznavanju izvora (objavljenih i neobjavljenih) i literaturore, te iscrpnim bilješkama.

Članak "Luka Botić i regimenta 'Ne boje se' pod utjecajem srpske nacionalne propagande" (str. 11-23) prvi put je objavljen 1971. godine. Autorica analizira odnos članova regimente (uključujući i M. Pavlinovića) prema Srbiji, srpskoj nacionalnoj propagandi u prvoj polovici 50-ih godina 19. stoljeća, te djelovanje bosansko-hercegovačkih franjevaca u okviru srpske propagande. Tvrdnja o prihvaćanju srpske nacionalne ideje i pijemontske uloge Srbije za (sve) Južne Slavene kod članova regimente nije uvjerljivo argumentirana.

U članku "Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji godine 1860/61." (25-37), objavljenom 1973, daje se kratak pregled historiografskih istraživanja o razvoju nacionalne ideje u Dalmaciji 60-ih i 70-ih godina. Autorica daje detaljnu i kvalitetnu analizu 27 dopisa i pisma iz Dalmacije, koji su objavljeni u zagrebačkom listu "Pozoru" početkom 1861, te Pavlinovićevih shvaćanja iznesenih u otvorenom pismu Stipanu Ivičeviću, odgovoru grofu Borelliju i članku "La questione croato-dalmata" iz istog razdoblja. Osnovni je zaključak, za čije je izricanje trebalo i osobne hrabrosti u tadašnje vrijeme, da se hrvatsko ime upotrebljava uglavnom kao nacionalna oznaka većine dalmatinskog stanovništva, dok je srpsko ime vrlo slabo poznato.

U radu "Ekonomska osnova političkog programa Narodne stranke u Dalmaciji" (39-52), objavljenom 1972, analizira se privredni položaj Dalmacije za vrijeme mletačke, francuske i austrijske vlasti; osnovne privredne grane u Dalmaciji, te utjecaj ekonomskih faktora na političko grupiranje nakon 1860. godine. Izbjegnuta je primjena marksističke sheme o privredi kao "bazi" i politici kao "nadgradnji".

Članak "Poteškoće oko financiranja 'Narodnog lista'" (53-68), objavljen 1965, donosi informacije o financijskim problemima glasila tzv. Narodne stranke do dolaska Jurja Biankinija na mjesto urednika (1873).

U članku "Politička pozadina ideoloških sukoba u redovima vodstva Narodne stranke u Dalmaciji" (69-93), objavljenom 1991, polazi se od teoretskog ispitivanja osnovnih pojmova rada - liberalizma, klerikalizma i katolicizma. Osnovna je tvrdnja da su uzroci sukoba u vodstvu Narodne stranke ležali u negativnom stavu svećenstva i pozitivnom stavu građanskih intelektualaca prema liberalizmu. Međutim, liberalizam karakterizira anacionalnost i religiozna indiferentnost, a u tadašnjoj Dalmaciji svi politički krugovi imaju pozitivan stav pre-

ma (određenom - hrvatskom ili srpskom) nacionalizmu i javnom značenju religije u društvu. Treba istaknuti vrlo dobru analizu Pavlinovićeva shvaćanja hrvatskog političkog naroda.

U članku "Prilog diskusiji o Mihovilu Pavlinoviću" (109-118), objavljenom 1963, polemizira se s crno-bijelim stavovima Viktora Novaka. Analizom izvora autorica pokazuje da se Pavlinović ne može optuživati zbog klerikalizma i hrvatskog šovinizma.

Članak "Pitanje političkog lika Mihovila Pavlinovića" (119-125), objavljen 1965, donosi pregled kontradiktornih stavova o Pavlinoviću u historijskim istraživanjima, te važno Pavlinovićevo pismo Stipanu Ivičeviću iz 1871. godine. Autorica vrlo dobro primjećuje, polemizirajući s poznatom koncepcijom o "dobro" (tj. jugoslavenskoj) i "lošoj" (ekskluzivno hrvatskoj) fazi kod Pavlinovića, da je Pavlinović uvijek bio Slaven i Hrvat i za dobre odnose sa Srbima ako ne idu na štetu hrvatske države.

Članak "Gajo Bulat i Mihovil Pavlinović. Prilog poznavanju nutarnjih idejnih i političkih suprotnosti i sukoba u redovima vodstva Hrvatske narodne stranke u Dalmaciji" (127-150), objavljen 1973, komparira djelatnost Bulata kao primjera stranačkog političara, koji ne bira sredstva za političke ciljeve i Pavlinovića, kojemu su bitna moralna načela u politici.

U članku "Iz dopisivanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića" (151-172), objavljenom 1971, analiziraju se politički problemi izraženi u korespondenciji između Kvaternika i Pavlinovića. Osnovni je zaključak da su se dva političara i ideologa slagala u osnovnim pitanjima hrvatske državnosti i hrvatskih nacionalnih interesa.

Rad "Neka prijeporna pitanja u vezi s političkim djelovanjem Mihovila Pavlinovića" (173-206), koji se ovdje objavljuje prvi put, donosi detaljne analize Pavlinovićeva značenja u Dalmaciji, te njegova odnosa prema dalmatinskim Srbima i bosansko-hercegovačkom pitanju u vrijeme ustanka 1875-1878. I u ovom članku prisutna je polemička crta prema dijelu historiografije, koja je tvrdila da je Pavlinović "služio" austrijskim, a ne hrvat-

skim interesima kada se zalagao za priključenje Bosne Monarhiji.

U članku "Mihovil Pavlinović - ideolog i apostol hrvatstva u Dalmaciji" (207-223), objavljenom 1978, Pavlinovićeva se politička djelatnost nastoji odrediti u okviru problema o jeziku, slavenstvu, jugoslavenstvu te bosansko-hercegovačkom pitanju iz 1875-1878.

Na kraju knjige donosi se popis osnovnih izvora (objavljenih i neobjavljenih), literature te kazala imena. Literatura, kojom se B. Zelić-Bučan koristila, mnogo je opširnija od bibliografije navedene na kraju knjige, kako se vidi iz bilježaka u tekstovima i stručne analize izvora. Sve radove karakterizira trijezan i umjeren ton i u slučajevima polemike s drugim historičarima. Povremeno idealiziranje Pavlinovićeva lika nema ni u kojem slučaju obilježje neukusne glorifikacije i panegirika. U radovima dominira analiza Pavlinovićeva političkog djelovanja, što se moglo nadopuniti njegovim osnovnim religioznim shvaćanjima. Pavlinović je, naime, smatrao da vjeru i politiku ne treba miješati, ali niti odvajati. U svemu, ponovno objavljivanje ovih redova o Mihovilu Pavlinoviću znatno će olakšati rad svima onima koje zanima bilo politička djelatnost Pavlinovića, bilo njegova interpretacija od strane B. Zelić-Bučan.

Tomislav Markus

Charles Jelavich, JUŽNOSLAVENSKI NACIONALIZMI. JUGOSLAVENSKO UJEDINJENJE I UDŽBENICI PRIJE 1914, Nakladni zavod Globus i Školska knjiga, Zagreb 1992, 336 str.

Djelo američkog historičara hrvatskog podrijetla Charlesa Jelavicha izvorno je objavljeno 1990. godine u Sjedinjenim Američkim Državama pod nazivom "South Slav Nationalisms - Textbooks and Yugoslav Union before 1914". Knjiga je podijeljena u dva osnovna

dijela. U prvom se izlažu osnovni podaci političkog i kulturnog razvoja južnoslavenskih naroda prije 1914. Autor govori o hrvatskoj, srpskoj i slovenskoj povijesti prije 19. stoljeća; tzv. narodnom preporodu u prvoj polovici 19. stoljeća; političkom razvoju Srbije, Hrvatske i slovenskih zemalja od kraja 18. do početka 20. stoljeća; razdobljima južnoslavenske suradnje i sukoba u čemu je hrvatsko-srpski spor oko Bosne imao istaknuto mjesto, te o ponovnom jačanju jugoslavenske ideje nakon 1903. Autor ne objašnjava eksplicitno termin "jugoslavenska ideja", ali iz kontekst je vidljivo da njime, u širem smislu, označava nastojanje za suradnjom južnoslavenskih naroda na kulturnom i/ili političkom planu, a u užem težnju za stvaranjem samostalne južnoslavenske države.

Osnovni je autorov zaključak da su srbijski političari, prije 1914, bili isključivo zakupljeni oslobođanjem Srba od osmanlijske i, eventualno, habsburške vlasti i priključenjem Srbiji. Ideja južnoslavenske suradnje nalazila je, kod njih, vrlo malu ili nikakvu potvrdu. Time Jelavich, s pravom, polemizira s poznatom tezom o Srbiji kao Pijemontu Južnih Slavena. S druge strane, nastavlja autor, kod slovenskih intelektualaca i političara prevladavalo je uvjerenje da se južnoslavenska suradnja treba ograničiti na Južne Slaveni unutar Habsburške Monarhije. Kod Hrvata je ideja južnoslavenske suradnje bila najjače prisutna, ali se protezala i na Južne Slaveni izvan Monarhije. Ovim točnim i argumentiranim zaključcima autor dodaje tvrdnju da su mnogi pojedinci, pretežno intelektualci, željeli, prije 1918, stvaranje samostalne južnoslavenske države. To je poznata i nikada dokazana tvrdnja za 19. stoljeće, koju Jelavich preuzima iz historografske tradicije i koju sam, u kasnijim analizama školskih udžbenika i čitanki, dovodi u pitanje. Prvi dio knjige upućuje na to da "južnoslavenski nacionalizmi" obuhvaćaju, zapravo, samo tri nacionalizma - hrvatski, srpski i slovenski. Autor isključuje Bugare vjerojatno zato što nisu ušli nikada u sastav jugoslavenske države u 20. stoljeću, a bosanskim Muslimanima, Crnogorcima i Makedoncima uglavnom se nije pridavao nacionalni individualitet u Hrvatsko-srpsko-slovenskim nacionalnim raspravama. Međutim, realno je,

prije 1914, osobito kod Crnogoraca i Makedonaca teklo njihovo konstituiranje u posebne nacije. Ograničavanje autora na hrvatski, srpski i slovenski nacionalizam jedan je od nedostatata djela.

Autor je uvodnom dijelu, tj. prikazu osnovnih političkih prilika, dao opširno mjesto, ne samo radi lakše analize u glavnom dijelu knjige, već i zbog toga što je djelo pripremano i objavljeno u Sjedinjenim Državama, u zemlji u kojoj su rijetke obavijesti s ovih prostora bile plasirane pretežno s progugoslavenskih ili pro(veliko)srpskih pozicija. To je, vjerojatno, razlog što je djelo pisano vrlo jednostavnim i jasnim stilom, ali bez gubitka kvalitete ozbiljnog i stručnog rada.

Središnji dio Jelavicheve knjige vezan je uz analizu tekstova udžbenika i čitanki osnovnih i srednjih škola, teoloških zavoda, te trgovačkih i učiteljskih škola na području Srbije, (sjeverne) Hrvatske i slovenskih zemalja. Vremenski je autor obradio drugu polovicu 19. i početak 20. stoljeća, a posebno detaljno razdoblje 1880-1914.

Školski udžbenici su dio školskog, a ovaj odgojno-obrazovnog sustava određene zemlje. Stoga autor na početku razmatra srpske, hrvatske i slovenske odgojne sustave. Za odgoj u Srbiji ističe važnost nastavnih planova, postupno povećanje redovne državne subvencije, razvoj osnovnog četverogodišnjeg školovanja u cijeloj zemlji te povezanost države i crkve u osnovnom školstvu. U hrvatskom odgojno-školskom sustavu prevladala je sekularizacija od reformi bana Ivana Mažuranića 70-ih godina 19. stoljeća. Druga je bitna razlika bila u tome da je školstvo pripadalo autonomnim poslovima Hrvatske na temelju Hrvatsko-mađarske nagodbe iz 1868, dok u Srbiji nije bilo regulirano zakonom s nekom drugom državom. Slovenci su imali najveće teškoće, jer nisu imali ni državne autonomije ni samostalnosti, a osnovni im je cilj bila borba protiv germanizacije. Usporedba hrvatskih, srpskih i slovenskih odgojnih sustava izvedena je vrlo detaljno i egzaktno. Autor smatra da se upravo na odgojno-obrazovnom planu katoličko i pravoslavno svećenstvo počinje uključivati u nacionalnu borbu od 70-ih godina u Hrvatskoj. No poznato je da je afirmacija modernog

hrvatskog i srpskog nacionalizma prisutna kod dijela svećenstva već u prvoj polovici 19. stoljeća, ne samo u odgoju i školstvu.

Autor zatim prelazi na najvažniji problem djela, tj. analizu srpskih, hrvatskih i slovenskih udžbenika i čitanki. Za srpske udžbenike navodi imena najvažnijih autora i osnovna shvaćanja, koja su u njima iznesena. Autor ističe da se u srpskim udžbenicima glorificira srpski nacionalizam i nastoji razviti kod učenika domoljubna svijest. U zemljopisnim udžbenicima pretežno su se u "srpske zemlje" ubrajali, između ostalih, Bosna, Hercegovina, Slavonija i Dalmacija. Srpski su autori usvajali jezičnu koncepciju Vuka Stefanovića Karadžića o srpstvu svih štokavaca. Srpske povijesne udžbenike karakterizira isticanje srpske prošlosti, antagonizam prema katoličanstvu, definiranje srpskih zemalja na temelju nacionalnog i povijesnog prava, te istaknuto mjesto, koje se daje Prvom srpskom ustanku (1804-1813) kao ponovnom stvaranju Srpske države.

Komparaciju zemljopisnih, književnih i povijesnih problema autor je uspješno primijenio i kod hrvatskih udžbenika. I za njih je karakteristično nastojanje da se što više istakne hrvatska nacionalna prošlost i domoljublje preko članaka o jeziku, književnosti i svakodnevnom narodnom životu. Srpskoj povijesti pridavana je relativno velika pažnja, za razliku od tretmana Hrvata i hrvatske povijesti u srpskim udžbenicima, zbog brojne srpske manjine u Hrvatskoj. Drugi razlog istaknutog mjesta srpske povijesti u hrvatskim udžbenicima, koji autor ne ističe, vezan je uz težnju većine hrvatskih nacionalista u 19. stoljeću da se Južni Slaveni izvan Monarhije priključe "sunarodnjacima" unutar nje. Dok se srpski zemljopisni udžbenici pretežno odnose na osmanlijske krajeve, hrvatski se odnose na područje Habsburške Monarhije, osim Bosne i Hercegovine. Hrvatski povijesni udžbenici stavljaju u prvi plan, poput srpskih, pokušaj definiranja vlastitog nacionalnog teritorija, tj. "hrvatskih zemalja".

Slovenskim je udžbenicima, poput hrvatskih i srpskih, osnovni cilj bio razvijanje ljubavi kod učenika prema domovini i naciji, ali bez zanemarivanja srpske i hrvatske povijesti. I u njima je problematiziran (slovenski)

jezik, te utvrđivanje (slovenskog) nacionalnog teritorija.

Knjiga sadržava opširne bilješke, te opsežnu i vrlo informativnu bibliografiju u koju je autor uključio objavljene izvore (čitanke, udžbenike i gramatike) i literaturu (knjige, rasprave, članke, časopise, novine i kalendare). Vrijedi istaknuti originalnost autorovih istraživanja, jer je ovo djelo prvo sustavno istraživanje srpskih, hrvatskih i slovenskih školskih udžbenika i čitanki. Posebna je vrijednost djela umjeren i trijezan ton u analizi osjetljivih povijesnih problema, te izbjegavanje bombastičkih fraza i retorike umjesto stručne analize. Kvaliteti i objektivnosti djela pridonosi i činjenica da autor, iako hrvatskog podrijetla, ne "navija" i ne idealizira hrvatski, a ocrtuje srpski nacionalizam.

Osnovni nedostatak djela je autorovo nastojanje da srpske, hrvatske i slovenske udžbenike analizira s aspekta jugoslavenskog ujedinjenja 1918. i pokaže kako su pismeni ljudi, prema svojem obrazovanju, dočekali stvaranje jugoslavenske države. I iz Jelavicheve analize vidljivo je da u udžbenicima dominiraju nacionalne teme, uz malu (hrvatski i slovenski udžbenici) ili gotovo nikakvu (srpski udžbenici) artikulaciju ideje južnoslavenskog povezivanja. Osim toga, u hrvatskom nacionalizmu 19. i, većinom, početka 20. stoljeća, južnoslavensko povezivanje vezalo se primarno za ideju jezične i kulturne, a mnogo manje političke suradnje. Pogotovo je ideja o stvaranju samostalne južnoslavenske države svih Južnih Slavena izvan okvira Habsburške Monarhije bila nepoznata hrvatskim nacionalistima u 19. stoljeću. Za Slovence i, posebno, Srbe (u Srbiji) južnoslavensko povezivanje imalo je, prije 1918, još manje značenje od Hrvata. Stoga smatram diskutabilnim nastojanje da se određeni (opsežni) povijesni materijal analizira s nepostojećeg aspekta.

Navedeni nedostatak ne može umanjiti sve dobre i vrlo dobre karakteristike djela Charlesa Jelavicha. Stoga se ovaj prijevod, koji će, vjerujem, poslužiti i stručnjacima i široj čitalačkoj publici, može samo pozdraviti.

Tomislav Markus

Šime Peričić, GOSPODARSKE PRILIKE
DALMACIJE OD 1797. DO 1848,
Književni krug, Split 1993, 176 str.

Istraživači moderne povijesti Dalmacije (XIX. i XX. stoljeće) stavljali su naglasak pretežno na istraživanje politike i političke ideologije. Analiza gospodarskih prilika dalmatinskog društva ostala je u drugom planu i zbog toga prilično zanemarena. To osobito vrijedi za prvu polovinu XIX. stoljeća, dakle, za razdoblje, koje neposredno prethodi pojavi organiziranog političkog djelovanja modernoga hrvatskog nacionalizma u Dalmaciji.

Knjiga Šime Peričića "Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848" trebala bi barem djelomično popuniti ovu prazninu. Monografija je dio istraživačkog projekta "Gospodarska povijest Dalmacije XVIII. i XIX. stoljeća", a temelji se na opsežnim arhivskim istraživanjima autora. Š. Peričić se, za analizu gospodarskog stanja u Dalmaciji krajem XVIII. i u prvoj polovini XIX. stoljeća, primarno koristio građom pohranjenom u Historijskom arhivu u Zadru i, manjim dijelom, građom Historijskog arhiva u Splitu. Obilno i stručno korištenje arhivskom građom, kojom autor nastoji dokumentirati svoje zaključke, velika je vrijednost knjige. Autor se, naravno, koristio i objavljenim izvorima, posebno novinama, kalendarima i statistikama, te opsežnom historiografskom literaturom.

Knjiga je podijeljena na šest osnovnih dijelova prema tematskim jedinicama. U uvodu (str. 5-7) autor ističe relativnu zanemarenost istraživanja gospodarskih prilika dalmatinskog društva i potrebu detaljne analize problema umjesto općenitih tvrdnji i aproksimativnih ocjena. U prvom dijelu (9-13) autor daje osnovne podatke o tlu, površini i stanovništvu Dalmacije. Za stanovništvo zaključuje da je u toku prve polovine XIX. stoljeća doživjelo znatan prirodni prirast, a uglavnom je bilo vezano za ratarstvo, stočarstvo i ribarstvo. U drugom dijelu (15-77) analiziraju se osnovne privredne grane, koje autor obuhvaća zajedničkim nazivom "prvobitna proizvodnja". U okviru odjeljka o poljoprivredi Š. Peričić daje kratku, ali preglednu i stručnu analizu posjedovnih odnosa i posjedovne strukture, javnih službi,

te oblika poljoprivredne proizvodnje - vinogradarstva, maslinarstva, stočarstva, ratarstva, uljarstva, pčelarstva i svilogojstva. Na osnovi arhivskih podataka autor iz svojeg kuta istraživanja upozorava na poznatu činjenicu o prevladavanju uzgoja žitarica i stoke u kontinentalnoj Dalmaciji, a vinogradarstva, maslinarstva, ribarstva i pomorstva u otočno-primorskom pojasu. Pisac često komparira djelatnost francuskih (1805-1814) i austrijskih (1797-1805. i nakon 1814) vlasti prema gospodarskom stanju u Dalmaciji. Za posjedovno-agrarne odnose ističe da je Austrija zadržala raniji mletački sustav, a francuski pokušaji promjene nisu mogli uspjeti zbog njihove kratkotrajne prisutnosti na istočnoj obali Jadrana. Jednim od bitnih razloga zaostalosti dalmatinske poljoprivredne proizvodnje autor, s pravom, smatra nezainteresiranost za njezin napredak vlasnikâ zemlje, ali i kmetova, odnosno kolona. U slučaju vinogradarstva proizvodila se relativno velika količina vina, ali ona je pretežno konzumirana od domaćeg stanovništva, a vino je, zbog slabih mjera zaštite bilo podložno brzom kvarenju. Žito se stalno uvozilo zbog deficitarnosti uzgoja žitarica. Šumarstvo je karakterizirano neracionalnom i štetnom eksploatacijom, što je još više smanjivalo šumski kompleks, već drastično oštećen u ranijim vremenima osmanlijske i mletačke vlasti. Ribarstvo je imalo veliko značenje u prehrani znatnog dijela otočnog i primorskog stanovništva, ali profesionalnih ribara nije bilo ili ih je bilo vrlo malo.

U trećem dijelu (79-114), u poglavlju o zanatstvu, manufakturnoj i industrijskoj proizvodnji, autor analizira kućnu preradbu, proizvodnju tekstila, platnare, suknare, svilane, preradbu kože, proizvodnju keramike i dr. Osnovni je zaključak da je ranokapitalistička proizvodnja postojala u Dalmaciji u prvoj polovini XIX. stoljeća, ali imala je izrazito marginalni karakter i unutar dalmatinskog društva, a pogotovo u širim okvirima. U četvrtom dijelu (115-139) analiziraju se osnovna obilježja pomorstva, brodogradnje, brodarstva i trgovine. Brodogradnja, vezana za jedrenjake, bila je relativno dobro razvijena s brojnim jedinicama duge i obalne plovidbe, osim znatnog, ali privremenog pada u doba francuske vlasti. Dalmacija je imala relativno malen broj mornara,

koji su djelomično služili u stranim mornaricama. Trgovina je imala pretežno posrednički karakter, jer se u samoj Dalmaciji proizvodilo malo robe za izvoz.

U petom dijelu (141-145) ukratko se opisuju neki značajni elementi gospodarstva pokrajine, kao što su mjere, novac, cijene, nadnice, kapital, lihvarstvo, odnos grad-selo, porezi i pojava tvorničkog radništva. U zaključku (147-148) rezimiraju se osnovne tvrdnje u knjizi. U prilogima (149-156) doneseni su podaci o kretanju broja stanovnika Dalmacije od 1814. do 1845, razvijenosti oblika poljoprivredne proizvodnje od 1817. do 1844, kretanju broja stoke u Dalmaciji od 1819. do 1849, kretanju vrsta i broja radionica u Dalmaciji od 1829. do 1844, carinskim prihodima u Dalmaciji od 1815. do 1834. i od 1843. do 1847, trgovinskom prometu Dalmacije od 1833. do 1836. i o prometu robe u Dalmaciji 1846. godine. Na kraju knjige donesen je popis korištenih objavljenih i neobjavljenih izvora i literature (157-162), zaključak na engleskom (163-164) i kazalo osobnih imena (167-172).

Knjiga sadržava obilje podataka o privrednim prilikama Dalmacije u navedenom razdoblju, ali oni su izneseni vrlo pregledno uz često korištenje tabela. Posebno treba istaknuti autorov zaključak da nije točna česta tvrdnja o permanentnom nazadovanju Dalmacije tijekom XIX. stoljeća. Takvog su uvjerenja bili neki suvremenici, te dio historiografije, osobito nakon 1918. godine. Autor argumentirano pokazuje da su austrijske vlasti, i u vrijeme prve i u vrijeme druge uprave, ulagale napore i sredstva za privredni razvoj Dalmacije, iako ni približno koliko su mogle. No, njihova ograničena dostignuća bila su uvjetovana i objektivnim faktorima, prije svega zaostalošću samog dalmatinskog društva, koje nije imalo vlastitih snaga za prevladavanje svoje tradicionalne zaostalosti. Knjiga pokriva sve bitne aspekte privrednih prilika u tadašnjoj Dalmaciji, ali pruža o njima samo najosnovnije podatke. O svakoj privrednoj grani mogla bi se napisati opširna monografija. Stoga ova knjiga može poslužiti i kao pregled osnovnih obilježja privrednih prilika u Dalmaciji u prvoj polovini XIX. stoljeća.

Uz svoje vrlo dobre strane knjiga sadržava, kao i svako djelo, određene nedostatke.

Autor ne pruža analizu širih privrednih i društvenih procesa i događaja u tadašnjoj Europi i Habsburškoj Monarhiji u prvoj polovini XIX. stoljeća. Time istraživanje privrednih prilika u Dalmaciji ostaje izolirano od svojeg šireg povijesnog okružja. Bez obzira na očitu zaostalost Dalmacije na nju su utjecale privredne promjene u razvijenim područjima srednje Europe, posebno na susjednom Apeninskom poluotoku, za što i autor pruža više korisnih podataka. Š. Peričić ne razmatra privredne prilike kao jedan segment dalmatinskog društva, već kao zasebnu i nezavisnu cjelinu. Na taj se način stječe dojam o potpunoj odvojenosti privrede od socijalnih, pravnih, kulturnih i političkih prilika. Razumljivo je da bi analiza ovih prilika znatno povećala opseg knjige, ali navođenje osnovnih podataka o neprivrednim društvenim institucijama i odnosima povećale bi razumljivost tadašnjih gospodarskih prilika u dalmatinskom društvu. Autor, nadalje, ne objašnjava zašto svoju analizu počinje (1797) i završava (1848) točno određenim godinama. Razvoj privrednih prilika vezan je za procese dužeg trajanja i samo se iz tehničkih razloga može ograničiti određenim godinama.

Navedeni nedostaci nipošto ne oduzimaju knjizi karakter ozbiljnog i stručnog rada s mnoštvom korisnih informacija o još uvijek slabom poznatom aspektu povijesti Dalmacije - gospodarskim prilikama dalmatinskog društva u prvoj polovini XIX. stoljeća.

Tomislav Markus

Ivan Očak, HRVATSKO-RUSKE VEZE,
DRUGA POLOVICA XIX. I POČETAK
XX. STOLJEĆA, Hrvatska sveučilišna
naklada, Zagreb 1993, str. 270

Povijest kulturnih, društvenih, političkih, gospodarskih i drugih veza između pojedinaca iz hrvatskog i najvećeg slavenskog naroda dugotrajna je, a u 20. stoljeću to prestaje biti samo povijest odnosa i veza među pojedinci-

ma i pretvara se u povijest društveno-gospodarskih grupa, napose ako se promatra odnos hrvatskih komunista prema prvoj socijalističkoj zemlji ili, pak, djelatnost hrvatskih poduzeća na sovjetskom i ruskom tržištu.

Ivan Očak, i sam dionik hrvatsko-ruskih veza (student, asistent i docent Historijskog fakulteta MGU), povjesničar koji je napisao brojne tekstove o sudbinama mnogih Hrvata i drugih Južnih Slavena za oktobarske revolucije i u međuratnom SSSR-u, predstavlja u ovoj knjizi povijest odnosa među nekim značajnim hrvatskim kulturnim i političkim djelatnicima i Rusima i Rusijom, odnosno Sovjetskim Savezom, u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Objavljujući u Predgovoru svoje istraživačke motive i metodologiju koju je primijenio u istraživačkom postupku, Očak je istaknuo bogatstvo arhivske građe i napomenuo: "Kad sam se odlučio da realiziram istražene materijale, vidio sam da su se u centru naše ličnosti kao glavni akteri, kao nosioci određenog historijskog procesa. Zbog toga sam se i ograničio na njih. Bilo mi je metodološki jasno da je ovakav pristup mnogo teži nego da sam pošao putem nizanjanja činjenica o kulturnim, znanstvenim i društveno-političkim i privrednim vezama. Jer svaka ličnost ima svoju biografiju, koju je potrebno izučiti i kroz nju raskriti vrijeme i mjesto u kojem je djelovala i od čega je ujedno zavisila."

Očakova je knjiga tematski podijeljena u dva dijela: u prvome su dane biografije i značajni trenuci iz povijesti hrvatsko-ruskih veza do prvoga svjetskog rata, a u drugom je, osim jednog teksta, riječ o sudbinama komunista i ljevičarski orijentiranih Hrvata u socijalističkoj Rusiji, odnosno SSSR-u.

Prije početka analize pojedinačnih primjera Očak je dao kratke napomene o literaturi i arhivskim materijalima. Valja spomenuti da je Očak neumoran istraživač arhivske građe, te su njegove obavijesti o izvorima vrlo dragocjene, posebno stoga što je za svoga rada na Moskovskom sveučilištu imao prilike vidjeti mnoge teško dostupne dokumente.

U prvom dijelu knjige predstavljena su dva politička djelatnika (Eugen Kvaternik i Stjepan Radić), jedan kulturno-politički (Ivan Kukuljević Sakcinski) i jedan gospodarski

(Krunoslav Heruc) te ruske veze dakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Dok Kukuljević i Strossmayer nisu posjetili zemlju s čijim su se političarima, znanstvenicima i umjetnicima dopisivali i imali kontakte, ostala trojica bila su u Rusiji.

Eugen Kvaternik je stanovito vrijeme bio ruski državljani i diplomatski službenik. Budući da nije uspio u ostvarenju svojih nakana da zainteresira ruske političare za pomoć u rješavanju hrvatskog pitanja u Habsburškoj Monarhiji, zatražio je otpust iz ruskog podaništva, što je dobio nakon dugotrajnog birokratskog otezanja tek 1869. godine. (Državljanstvo je dobio potkraj 1858, a već nakon godinu i pol raskrstio je s Rusijom.)

Krunoslav Heruc dugo je živio u Rusiji i bavio se knjižarstvom. Na početku 20. stoljeća djelovao je u društvu za unapređivanje poljoprivrede Rusko zrno i kontaktirao, među ostalima, i sa Stjepanom Radićem. Kratko je bio knjižničar u Dumi (parlamentu) i državni činovnik. Za prvoga svjetskog rata bio je jedan od organizatora Rusko-hrvatskog društva u čast Križanića preko kojeg se brinuo za organizaciju dobrovoljačke vojske Južnih Slavena zarobljenih na istočnim frontama. Potkraj života boravio je u Tiflisu i bio direktor Kavkaskoga bibliografskog instituta i Državne knjižare Gruzinske Republike. Zbog njegovih široko razgranatih posredničkih veza među hrvatskim i ruskim djelatnicima na prijelazu iz 19. stoljeća u 20. stoljeće Očak ga naziva "hrvatskim konzulom u Rusiji".

Stjepan Radić je do prvoga svjetskog rata triput posjetio Rusiju (1888, 1896. i 1909) i razvio brojne društvene i političke veze. Dopisivao se s Rusima posvuda u Europi, a surađivao je i u bečkom listu *Slavjanskij vjek*, te preko Heruca u *Ruskom zrnu*.

Drugi je dio Očakove knjige posvećen hrvatsko-ruskim vezama nakon oktobarske revolucije. Te su veze, za razliku od ranijih, bile tragične za njihove hrvatske dionike. (Ovdje zanemarujem tragičnu sudbinu Jurja Križanića u 17. stoljeću jer ona nije predmetom Očakova pisanja.)

Već u prvom tekstu, o Radićevu četvrtom boravku u Rusiji 1924. godine, suočavamo se s nesretnom sudbinom hrvatskog političara

kojeg su beogradski vlastodršci odmah nakon povratka u Kraljevinu SHS strpali u zatvor, a njegovu HRSS zabranili pod optužbom suradnje s komunistima. Radić je doista učlanio svoju stranku u Zelenu internacionalu, ali ne stoga jer je bio komunist ili njihov simpatizer, nego jer je i na toj strani tražio podršku za svoju politiku suprotstavljanja vladajućoj politici karađorđevićevske Jugoslavije.

Mnogo su bolnije i tragičnije bile sudbine Hrvata komunisti koji su sreću i bolji život tražili u prvoj zemlji socijalizma, a našli su nesreću, zatvore i logore, ili čak i smrt.

Očak opisuje djelatnost i sudbinu Ante Cilige koji je nakon iskustva u staljinskim logorima među prvima u svijetu prikazao sav užas i besmislenost jednog političkog sustava. To mu je donijelo izopćenje iz pokreta kojem je dotad pripadao i osude brojnih jugoslaven-skih komunisti da je trockist, policijski agent i provokator ili čak "fašistički bandit".

Također možemo pročitati tekstove o Josipu Šajini (profesor Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada; nestao 1938; rehabilitiran 1956) i Antona Pletikose (student Komunističkog univerziteta J. M. Sverdlov; potom partijski instruktor u Moskvi i predavač na fakultetu; poslan u Tadžikistan za zamjenika direktora partijskih tečajeva; nestao za čistki – navodno umro u logoru 1944; rehabilitiran 1956).

Osim te tri pojedinačne sudbine hrvatskih komunisti (sva su trojica rodom bili iz Istre) u Očakovoj su knjizi i dva teksta šireg karaktera: o Staljinovu obračunu s rukovodstvom KPJ i o tragediji hrvatskih emigranata i njihovih obitelji "narodnih neprijatelja" Sovjetskog Saveza.

Na kraju knjige Očak je istaknuo da, iako Rusija nije ostvarila sve želje koje su pred nju postavljali hrvatski politički i kulturni djelatnici (da pomogne u borbi za slobodu i političku samostalnost Hrvata do prvoga svjetskog rata, odnosno da se ostvari internacionalizam za socijalističkog razdoblja), pa je s vremenom kod Hrvata došlo do razočaranja, osobito u međuraču, to nije bilo razočaranje ruskom kulturom ili ruskim narodom, nego jednim političkim i državnim sustavom.

Nažalost Ivan Očak umro je nenadano pa neće moći ispuniti obećanje da će "započeto

istraživanje hrvatsko-ruskih veza poslužiti kao poticaj za daljnja njihova izučavanja".

Damir Agičić

Antun Giron-Petar Strčić,
"POGLAVNIKOVOM VOJNOM
UREDU. TREĆI REICH, NDH,
SUŠAK-RIJEKA I IZVJEŠĆE DR.
OSKARA TURINE 1943", Rijeka 1993,
177 str. + 16 str. slikovne građe.

Premda Nezavisna Država Hrvatska (NDH) nije povijesni fenomen – jer takvih je kratkovremenih državnih cjelina bilo više u suvremeno doba, ipak je ona u životu hrvatskog naroda bila važan čimbenik. Njezino je osnivanje za znatan dio Hrvata bilo ostvarenje starih nadanja za samostalnom i slobodnom nacionalnom državom. Ta nadanja, u početku, nisu bila pokolebana ni činjenicom da je NDH osnovana u sklopu naci-fašističkog bloka osovinske Europe te uz njegovu pomoć; mnogi su mislili da je to samo taktika koja će na duži rok donijeti potpunu nacionalnu slobodu u vlastitoj, hrvatskoj državi. U tim se nadanjima gotovo zaboravljalo da su glavni nosioci te nove države stigli uglavnom iz Italije i Njemačke te da su obvezni svojim dotadašnjim domaćinima. Veliko razočaranje, a zatim i sve veće otrežnjenje u velikog broja Hrvata nastaje kad su u Rimu u drugoj polovici svibnja 1941. god. sklopljeni ugovori na osnovi kojih se nova država odrekla velikih dijelova Hrvatske u korist fašističke Italije. Po tim je ugovorima gotovo cijela primorska Hrvatska pripala toj kraljevini koja je nakon sličnih ugovora poslije prvoga svjetskog rata držala Istru, Zadar, Rijeku i niz hrvatskih otoka. Uz to preostala, okrnjena Nezavisna Država Hrvatska imala je biti monarhija na čelu s talijanskim princem iz vladajuće dinastije Savoia.

Takvim političkim krojenjem hrvatskih prostora Primorci i Dalmatinci, a da se o Istra-

nima i ne govori – oni, naime, nisu ni spominjani – bili su ogorčeni, jer su ostavljeni ili su prodani starom neprijatelju s Apeninskog poluotoka. Oni su već u razdoblju između dva svjetska rata, pa i na početku drugoga, vrlo dobro osjetili i znali kako Italija svim mogućim nasilnim sredstvima nastoji skršiti hrvatski nacionalni otpor na istočnoj obali Jadranskog mora. Stoga nije čudno da je na ovom području osobito snažno uporište imao antifašistički narodnooslobodilački pokret pod vodstvom Komunističke partije Hrvatske koji je nudilo i nacionalno oslobođenje ispod talijanske okupacije.

Od srpnja 1943. godine raspada se talijanski fašistički sustav; Kraljevina Italija ubrzo kapitulira i prelazi na stranu antifašističke koalicije na čelu s Velikom Britanijom, Sjedinjenim Američkim Državama i Sovjetskim Savezom. U nastojanju da jače pokrene vojne snage NDH i time otereti svoje potencijale, ponajprije Wehrmacht, u strahu da se Anglo-Amerikanci iz Italije ne prebace preko Jadrana, s namjerom da se narodnooslobodilački pokret ne dočepa talijanskog naoružanja te da raspadnute talijanske jedinice netko ne organizira u borbu protiv Njemačke – Hitler je u prvi mah nakon kapitulacije Italije odobrio dr. Anti Paveliću, čelniku NDH, uključenje Hrvatskog primorja i Dalmacije u sastav te države. No gotovo odmah se pokazalo da NDH nema takve vojne sile koja bi mogla ostvariti njemačke težnje, a kako je Hitler uspio osloboditi svoga starog saveznika Mussolinia, Njemačka mijenja politiku i sama kreće na Jadran. Štoviše, na njegovu sjevernom dijelu osniva i vlastitu vojnopravnu cjelinu pod imenom Operativno područje Jadransko primorje, sa sjedištem u Trstu. U nj su uvršteni i Istra, Rijeka, dio Hrvatskog primorja s Kvarnerskim otocima te dio Gorskog kotara. NDH tako uopće ne može ostvariti odobreno uključenje dijela tih područja u svoj sastav. Zanimljivo je da je Hitler te krajeve – dio Hrvatskog primorja i Gorskog kotara – 8. rujna dao A. Paveliću, da je dne 12. rujna rekao B. Mussoliniju kako ta područja ostaju njegova, a da nije rekao ni prvome ni drugome da je 10. rujna 1943. godinu osnovao vlastito, tj. njemačko operativno područje "Jadransko primorje" i u nj uključio spomenute krajeve te Istru.

O svemu tome, kao i o drugim popratnim posljedicama tih zbivanja nove podatke donosi pod naprijed istaknutim naslovom nova knjiga prof. Antuna Girona, znanstvenog asistenta Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i dr. Petra Strčića, člana suradnika HAZU, znanstvenog savjetnika i upravitelja Arhiva HAZU u Zagrebu. Oba su autora poznati stručnjaci za noviju povijest Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara; knjiga o kojoj je ovdje riječ peta je knjiga A. Girona i 26. knjiga P. Strčića. Izdavač je Povijesno društvo Rijeke, a suizdavač Odjel gradske uprave za kulturu Poglavarstva grada Rijeke. To je ujedno i prva knjiga u novopokrenutom knjižnom nizu "Nova istraživanja prošlosti Rijeke i riječkog područja" (članovi Uredništva su mr. Darinko Munić, prof. Ljubo Petrović i dr. P. Strčić). Novi knjižni niz je pokrenut i djelo je objavljeno u čast i u povodu 50. obljetnice ujedinjenja Rijeke s maticom domovinom Hrvatskom. Prvi dio naslova knjige "Poglavnikovom Vojnom uredu" uzet je iz naslovnice fascikla koji se čuva u Arhivu Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu, a u kojem se nalazi opsežno izvješće dr. Oskara Turine s priložima.

Sadržaj knjige sastoji se od uvodne studije A. Girona i P. Strčića s naslovom "Treći Reich, NDH, Rijeka i Sušak 1943. godine" koja uz osnovni tekst ima 144 bilješke s podacima o literaturi i građi koje su autori upotrijebili u njezinoj izradi. Nakon uvodne studije slijedi građa: izvješće i tri "Pro memorie" dr. Oskara Turine, a zatim prilozi tom izvješću čiji su autori upravni povjerenik NDH pri talijanskoj II. armiji u Sušaku David Sinčić, glavni stožerni bojnik Štefanović, konzul NDH u Rijeci Zvonimir Čaleta, dokonzul dr. Niko Duboković, redarstveni povjerenik Zlatko Šavor te dr. Juraj Kamenarović i dr. Klement Puharić – vodeći sudionici oveće grupe ("preselice") koja je preko Ljubljane i Trsta pokušala stići u Rijeku i Sušak, gdje je trebala činiti administraciju jedinice NDH. Vodeća ličnost te grupe bio je dr. Oskar Turina, državni tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH i glavar građanske uprave u Sušaku-Rijeci za razdoblje do 31. listopada 1943. godine. Građi su dodana i sjećanja sudionika "preselice" Marka Sinovčića.

ća i organizatora tog pothvata dr. O. Turine. Izvorna građa nastala je u rujnu i listopadu te studenome 1943. godine u Rijeci, Sušaku i Zagrebu, dok su sjećanja objavljena 1962. godine u Buenos Airesu. I građa je popraćena bilješkama – ima ih 250; ukupno dakle ima 394 bilješke, koje su zapravo obilje podataka i ocjena o prezentiranoj građi te njezinu značenju. Uz to u knjizi je tiskano i šesnaest stranica slikovnog materijala, sažeci na engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku, kazala osobnih imena i povijesno-zemljopisnih pojmova te bilješka o autorima.

Izvjeshće dr. O. Turine bilo je tajno; s prilozima upućeno je bilo Vojnom uredu poglavnika dr. Ante Pavelića te ministru unutarnjih poslova NDH dr. Mladenu Lorkoviću. Sačuvano je u dva istovjetna primjerka, samo su različite naslovnice fascikala u kojima su ti primjerci pohranjeni. Izvjeshća je inicirao i potpisao dr. Oskar Turina, koji je rođen u Puli, a porijeklom je bio iz Kraljevice. Tijekom drugoga svjetskog rata bio je, kako je već spomenuto, državni tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH. Dne 10. rujna 1943. godine poglavnik ga je imenovao glavarom Građanske uprave za oslobođeno područje Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre te za područja velikih župa Modruš, Vinodol, Podgorje, Gacka i Lika sa sjedištem "u gradu Sušak-Rieci", no Turina je i dalje zadržao dužnost tajnika u Ministarstvu vanjskih poslova NDH. Njemu su poglavnik dr. A. Pavelić i tadašnji ministar vanjskih poslova NDH dr. Mile Budak već u Zagrebu, u kolovzu 1943. godine, rekli da se pripremi za novu dužnost te je on odmah započeo akciju kako bi realizirao zadatak iako je službeno imenovan 10. rujna.

Antun Giron i Petar Strčić u opsežnoj su uvodnoj studiji temeljito analizirali odnos Velikoga Njemačkog Reicha i NDH prema prostoru današnje Rijeke, ali i susjednim područjima koja je od 1918. do 1941. god. držala Italija. Na temelju izvora i dosadašnje literature oni prvi put u nas cjelovito i znanstveno utemeljeno rekonstruiraju taj odnos sa svim podrobnostima, koristeći se pritom i Turinim izvjeshćem koje je prvorazredni povijesni izvor. Ovo vrelo – kao i druga u ovoj knjizi prezentirana građa – ističu autori – upućuje na

nemoć NDH da u rujnu ostvari ono što joj je Reich dao, tj. da uključi u svoj sastav dio istočne obale Jadrana koji je 1941. god. Italija sebi anektirala na osnovi Rimskih ugovora s NDH. Spominjanje Istre u tituli dr. Oskara Turine bilo je u stvarnosti nove političke i ratne situacije sasvim bespredmetno, jer 8. rujna 1943. god. NDH nije dobila tu hrvatsku zemlju, a čelništvo NDH nije ju ni tražilo u cjelini, već samo njezin malen dio, do crte koja se pruža od Raške doline preko Barbana, Pićna i Boljuna do Klanc. Samo taj manji dio istočne Istre čelnici NDH su smatrali etničkim hrvatskim područjem zaboravljajući hrvatski značaj drugoga, većeg njezina dijela.

Sadržaj knjige otkriva podrobnosti uzaludnih napora dr. Turine da stigne u sjelo svoje administrativne jedinice "u grad Sušak-Rieku", započne uređovati kao poglavar Građanske uprave i time praktično ostvari suverenitet NDH na tom području. Turina sam izvjeshćuje poglavnikov Vojni uređ da se nije mogao kretati iz Zagreba dalje od Duge Rese jer su dalje, do mora taj dio Hrvatske držali partizani. Zatim, kad je stotinjak svojih ljudi – koji su trebali biti buduće činovništvo u njegovoj upravnoj jedinici – pokušao prebaciti "u grad Sušak-Rieku" preko Ljubljane i Trsta, Nijemci su iz Trsta cijelu željezničku kompoziciju jednostavno vratili u Zagreb. Tako je zapravo propala cijela "preselica"; svečano je bila ispraćena iz Zagreba, ali se potajno vratila.

Iz knjige se dalje vidi teško stanje predstavnika NDH u Sušaku i Rijeci u vrijeme kapitulacije Italije (jedan njihov dio bio je uhićen od predstavnika postfašističkih talijanskih vlasti i privremeno odveden u Lošinj), razvoj borbi u rujnu, preuzimanje vlasti od snaga do tada ilegalnog narodnooslobodilačkog pokreta u Sušaku, nastojanje da NOP preuzme vlast u tadašnjoj Rijeci (tada grad na desnoj obali Rječine), vješto djelovanje talijanskih vojnih predstavnika postfašističke Italije maršala P. Badoglia da sačuva tadašnju Rijeku te njihovu predaju te Rijeke jedinicama njemačkog pukovnika Kaspara Wöchera radije nego da bude u sklopu NOP-a ili NDH, odbijanje Nijemaca da u Rijeci i istočnoj Istri priznaju vlast NDH, osnivanje njemačke Operationszone "Adriatisches Küstenland" sa sje-

dištem u Trstu, a na čelu s Gauleiterom i Reichsstathalterom dr. Friedrichom Reinerom u koruskom Celovcu, osnivanje u sklopu te njemačke vojnoupravne jedinice Povjereništva Sušak-Krk na čelu s viceprefektom Rijeke dr. Franom Speharom kao izvanrednim povjerenikom (samo na području toga njemačkog Povjereništva mogao se upotrebljavati hrvatski jezik i povijesni hrvatski grb, ali ne i grb NDH), itd. itd. Radi se dakle o ukupnosti političkih i ratnih prilika na području zapadne Hrvatske, prilika koje su se brzo mijenjale u kratkom vremenu gotovo uvijek na štetu NDH čime se samo potvrdilo da ta država nije mogla uspostaviti sama svoju vlast na čisto hrvatskom teritoriju kakav je bilo područje o kojem se ovdje govori.

Iz izloženog se vidi da se u ovoj knjizi A. Girona i P. Strčića radi o kombinaciji studije o bitnim pitanjima završetka drugoga svjetskog rata na području velikog dijela zapadne Hrvatske i arheografskog rada. Uz slikovni materijal, dva kazala i neobičajeno opsežne sažetke na tri strana jezika obje cjeline imaju veoma opsežan znanstveni aparat (neke su bilješke zapravo male studije o istaknutim problemima) čiji sadržaj upućuje na to da autori vrlo dobro poznaju problematiku i odlično vladaju materijalom koji su prezentirali sa znanstvenom akribijom.

Studioznom pristupom obradi povijesnih pojava i djelovanju pojedinih ličnosti koje su u to doba djelovale na području NDH, odnosno tadašnje Rijeke, Sušaka, Hrvatskog primorja i Istre autori temeljito objašnjavaju odnos Trećeg Reicha i NDH, kao i predstavnika fašističke i postfašističke Kraljevine Italije te Mussolinieve Talijanske Socijalne Republike prema Rijeci i Sušaku prijelomne 1943. godine, ali i šire – prema Istri, Kvarnerskom primorju i Gorskom kotaru, odnosno prema cijeloj zapadnoj Hrvatskoj. Iz sadržaja knjige se usto vide i međusobni odnosi tih snaga, prelamanje njihovih interesa u ovom hrvatskom području, a oni se odvijaju u sjeni interesa njemačkog Reicha koji je i u danima završetka drugoga svjetskog rata dominirajuća sila na ovom području.

Knjiga A. Girona i P. Strčića očito je nastala kao rezultat njihovih dugogodišnjih istra-

živanja u hrvatskim i stranim arhivima te korištenja naše i strane literature o političkoj i ratnoj povijesti tijekom drugoga svjetskog rata. Potvrđuju to u punoj mjeri podaci o njihovim objavljenim radovima (navedeni u bilješkama). Zato se i može istaknuti kao zaključak da je ova knjiga navedene dvojice autora vrlo vrijedan znanstveni prilog hrvatskoj historiografiji o tijeku drugoga svjetskog rata te koristan prilog 50. obljetnici sjedinjenja Rijeke i susjednih krajeva s maticom domovinom Hrvatskom.

Bosiljka Janjatović

**Eduard Čalić, EVROPSKA
TRILOGIJA: ATENTAT
U MARSEILLEU I DRUGI
SVJETSKI RAT, Zagreb 1993, knj. I, II,
III, 1597 str. + 40 str. slikovnih priloga**

U izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske u Zagrebu je 1993. godine tiskana nova knjiga dr. Eduarda Čalića, povjesnika i politologa svjetskoga glasa: knjiga je, kako je vidljivo iz naslova ove bilješke, trilogija. Prva knjiga ima podnaslov – Smrtni udar Evropi (513 str.), druga – Anatomija Versaillesa (str. 515 – 1054), treća – Propast Trećeg Reicha (str. 1055 – 1597 + 40 str. slikovnih priloga). Svaka od njih podijeljena je na poglavlja i odjeljke naslovima koji pobliže označuju problematiku svakog od njih. Urednik ovog izvanrednog izdanja je Branimir Donat, a recenzenti su prof. dr. Petar Strčić i prof. dr. Radovan Vukadinović.

Dr. Eduard Čalić u ovoj opsežnoj trilogiji obrađuje prijelomno razdoblje u povijesti suvremene Europe i svijeta: uzroke, povode te posljedice drugoga svjetskog rata, toga sudarancifašističke ideologije i ratne mašinerije s antifašističkim snagama koji je odnio 60 milijuna ljudi. On iznosi i dokazuje dosad nepoznatu pozadinu početka drugoga svjetskog rata

koji su osmislili i započeli čelnici njemačkog Trećeg Reicha u nastojanju da porobe Europu i sa svojim saveznicima, silama Osovine Berlin-Tokio-Rim osvoje i podvrgnu cijeli svijet. Početak, dokazuje Čalić, na osnovi interdisciplinarnih i internacionalnih istraživanja arhivske i druge dokumentarne građe, označen je izvršenim atentatom 9. listopada 1934. godine u Marseilleu kad su ubijeni francuski ministar vanjskih poslova Louis Barthou i kralj Kraljevine Jugoslavije Aleksandar Karađorđević. Nasuprot relativno brojnim autorima, s kojima polemički raspravlja pokazujući im da nisu uzeli u obzir brojne arhivske i druge izvore, Čalić dokazuje da je atentat u Marseilleu bio organiziran ponajprije od vrhova Trećeg Reicha kako bi se s političke europske i svjetske scene uklonio L. Barthou, izuzetno aktivan političar i predstavnik onih snaga koje su navrijeme shvatile opasnost za svjetski poredak uspostavljen nakon prvoga svjetskog rata od jačanja Hitlera i njegovih jurišnika u Njemačkoj i pokušale mu se oduprijeti. Time Čalić opovrgava tezu da je atentat u Marseilleu bio uperen protiv Aleksandra Karađorđevića i da su ga osmislili i izvršili ustaše A. Pavelića nastojeći mu se osvetiti za položaj Hrvata i Hrvatske u Kraljevstvu SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji još od 1918. nadalje. Dokazuje dakle, a služi se pritom i iskazima brojnih ljudi izravno i neizravno upletenih u te događaje – metodom tzv. "oral history", vješto inscineranu urotu najistaknutijih čelnika Trećeg Reicha protiv europske i svjetske politike, a odbija nizom dokaza odgovornost ustaša A. Pavelića, bilo kao idejnih začetnika bilo kao izvršitelja za počinjeni atentat. Ustaše su, doduše, bili inicijatori atentata, ne samo onima koji su bili neposredni organizatori nego i idejnim začetnicima, jer je ta mreža bilo čvrsto isprepletana, samo svojevrсна kulisa kako bi se zatrljavi tragovi toga kriminalnog čina i političkog ubojstva. U tome su Hitler i njegovi najbliži suradnici Alfred Rosenberg, Joseph Goebbels, Heinrich Himmler i drugi bili pravi majstori: dokazali su se najprije u Njemačkoj, a zatim i diljem Europe i svijeta. Razotkrivanju tih i takvih poteza – bilo ih je i u brojnim drugim prilikama – čelnika Trećeg Reicha zapletenih u međunarodnim povijesnim tokovima Čalić

je posvetio čitavu ovu trilogiju; ta je knjiga zapravo dio njegovih opsežnijih istraživanja o uzrocima i posljedicama drugoga svjetskog rata. Jer, dr. E. Čalić kao generalni sekretar Europskog komiteta za znanstveno proučavanje uzroka i posljedica drugoga svjetskog rata dugi niz godina posvećuje upravo toj tematici svoju pažnju istraživača i znanstvenika, što je rezultiralo nizom knjiga na brojnim svjetskim jezicima, a ova trilogija je sada dostupna hrvatskoj čitateljskoj publici – ne samo istraživačima nego i svima onima koji se zanimaju za uzroke i posljedice drugoga svjetskog rata.

Bosiljka Janjatović

RADOVI BOŽIDARA VIDOVA U INOZEMSTVU

Božidar Vidov, hrvatski povjesničar u emigraciji, rođen je 1913. na otoku Rabu. Otok napušta 1941. nekoliko tjedana poslije napada Njemačke i Italije na Kraljevinu Jugoslaviju. Među redovnike stupio je 1943. godine. Za svećenika zaređen je 1954. g. poslije završene bogoslovije u Rimu. Tokom 1955. i 1956. slušao je na Papinskom orijentalnom institutu povijest Balkana i staroslavenski jezik. Tu se zainteresirao za povijest hrvatskoga naroda. Nakon toga otišao je u emigraciju gdje je radio na očuvanju nacionalne svijesti Hrvata u dijaspori. Tako je sudjelovao u pokretanju "Našeg jezika", glasila moliških Hrvata u Italiji, a usto je izdao gramatiku njihovoga ikavsko-štokavskoga govora.

U razdoblju od 1945. do 1990. mnogo Hrvata napustilo je Hrvatsku zbog neslaganja s komunističkim režimom ili zbog toga što su ih vlasti proganjale. U dijaspori nastali su mnogi radovi B. Vidova koji nisu bili dostupni hrvatskoj javnosti. Navodim sljedeće priloge: 1) Herceg Stjepan Kosača i naziv Hercegovina: Stjepan II. Tomašević i Mara, posljednji kralj i kraljica (objavljeno u Torontu 1980), 2) Povijesni pregled Raba u srednjem vijeku

(objavljeno 1982. u Torontu), 3) Ban Pavao I. Šubić bibrirski (objavljeno 1963. u Torontu), 4) Povijest Hrvata I i II (objavljeno 1969. u Grottaferrati) i 5) Povijest I i II (objavljeno u Torontu I. knj. 1975, a II. 1977).

Povijest Hrvata I i II obrađuje razdoblje od doseljenja do 1918 i to u I. knjizi do 1102, a u II. od ulaska u zajednicu s Ugarskom pa do raspada Austro-Ugarske i ulaska u Kraljevinu SHS.

Godine 1975. Vidov je započeo pisati novu Povijest Hrvata u 5 svezaka. Te je godine izdao I. svezak koji se bavio razdobljem od doseljenja do kralja Tomislava. Dvije godine kasnije izašla je i druga knjiga u kojoj nam donosi povijest našeg naroda od kralja Tomislava do 1102. godine. Objе Povijesti posvećene su 900. obljetnici darovnice Petra Krešimira IV.

Pošto su I. svezak Povijesti Hrvata iz 1969. i Povijesti Hrvata, objavljene 1975, odnosno 1977, gotovo istovjetne, ja ću dati zajedno njihovu ocjenu naglašavajući neke postojeće razlike.

Sam pogled na popis literature upućuje na to da se tu radi o tradicionalističkom načinu prikazivanja povijesti. U tom popisu nema nijedne novije historiografske jedinice, izuzmemo li djela Dominika Mandića. Autor se nije služio djelima Nade Klaić. U svojim radovima autor prepričava događaje iz razdoblja vladavine hrvatskih vladara. Vidov je nastojao da oni budu popularno pisani za najšire čitateljstvo, pa pri tom nije polagao pažnju znanstvenom pristupu, što je i naveo u predgovoru.

Zamjetna je njegova želja da se pozabavi mnogim pitanjima koja su još, usprkos mnogim pokušajima hrvatskih historičara u domovini, ostala neriješena (porijeklo, dolazak i pokršćavanje Hrvata, pismenost, krumidba kralja Tomislava itd.). Obradujući ove probleme Vidov ih argumentira slabo ili nikako.

Govoreći o porijeklu Hrvata pisac je pokušao objasniti samo iransku teoriju. U izlaganju je često kontradiktoran, ističe da se nijedna teorija o porijeklu Hrvata ne može znanstveno dokazati, a zatim tvrdi da su novija istraživanja, ali ne navodi koja, otkrila znatne iranske crte u hrvatskim običajima i nazivima. Na nekim je mjestima čak i netočan (riječ Sarasvati

nije u sanskrtu ime božanstva voda, nego značnja).

Obraduje dolazak Hrvata, samo jednom rečenicom spominje priču Konstantina VII. Porfirogeneta o doseljenju, a da pritom uopće ne spominje da u knjizi O upravljanju carstvom postoje dva careva poglavlja (29. i 31.) i jedno Anonimovo (30).

Ni problem o pokršćavanju nije bolje obradio. Za tvrdnju da su misionari došli u Hrvatsku iz Rima na poticaj cara Heraklija argumente nalazi u Konstantinu VII. Porfirogenetu, u Liberu pontificalis i djelu splitskog arhiđakona Tome. Pritom ne navodi da Konstantin slanje misionara stavlja u vrijeme Porina, o čijem identitetu postoje razna mišljenja, ali ni do danas nije jasno koji je to hrvatski vladar (jedni misle da je to Borna, a drugi Branimir).

U tekstu o pismenosti autor bez argumenta tvrdi da su Ćiril i Metod sastavili glagoljicu pod utjecajem hrvatskoga pisma. Čudnovato je da ga nije na razmišljanje potakla činjenica da su svi kameni spomenici iz 9. st. napisani latinicom i latinskim jezikom koji zasigurno nije hrvatski jezik, kao što ni latinica nije naše pismo.

Pisac je uvjeren da je kralj Tomislav krunjen na Duvanjskom polju, pa je gotovo potpuno prepisao opis krunidbe iz Klaićeve Povijesti Hrvata I, a da pritom nije nimalo posumnjao u točnost te priče.

Božidar Vidov je obradio i sve hrvatske vladare u razdoblju do 1102. godine. Svoje izlaganje sveo je na puko nabranje povijesnih činjenica, zaboravljajući da povijest nije skup povijesnih datuma, nego da se tu radi o društvenim i ekonomskim procesima koji su utjecali na razvoj društva kod ostalih naroda pa i našeg.

Na više mjesta također bez argumenta autor navodi da je granica hrvatske države rijeka Drina.

U drugoj knjizi Povijest Hrvata objavljenoj 1969. godine za razdoblje od 1102. do 1918. godine zanemarena je društveno-ekonomska i kulturna problematika u Europi i u nas. Faktorima koji su određivali hrvatsku povijest (Venecija, Turci, Napolcon i dr.), posvećeno je vrlo malo interesa.

Jedno svoje djelo Vidov je posvetio Rabu. Kratki pregled povijesti tog otoka pisan je na isti način. Prepun je beživotnih podataka koji ne ocrtavaju njegov društveni, ekonomski i kulturni razvoj u srednjem vijeku. Biografije zaslužnih Rabljana vrlo su kratke, a nije spomenuo sve zaslužne pretke (npr. Marko Antun iz Dominis).

Rad o banu Pavlu I. Šubiću prvo je djelo Božidara Vidova. Bana Pavla I. prikazao je kao državnika i diplomata zaboravljajući ili ne želeći znati da je on na četu jedne dinastičke porodice, kakva je u Slavoniji bila porodica Babonić, koja je iskoristila dinastički sukob između Andrije III. Mlečanina i Anžuvinaca.

U ovom djelu autor veliča bana Pavla ne shvaćajući da se tu radi o pokušaju jednog velikaša da učini svoju obitelj što moćnijom i što nezavisnijom od centralne vlasti. Naime Pavao I. Šubić nije se proglasio kraljem zato što to ne bi želio, nego zato što nije bio dovoljno jak da bi svladao sve svoje protivnike koji bi se vjerojatno protiv njega pobunili (Krčki knezovi, Babonići i drugi plemići). Uostalom, to se i dogodilo 1322. kada je Mladen II. zbačen premda se nije proglasio kraljem.

U svom posljednjem radu obrađivao je Stjepana Vukčića Kosaču i posljednjega, kako pisac kaže, kralja i kraljicu druge narodne dinastije (Stjepana II. Tomaševića i Maru). U poglavlju o Dubrovačkoj Republici uvrstio je priče o bosanskim gradovima Soku i Ključu, i o hrvatskom vojskovođi Nikoli Jurišiću.

U opisu prilika u Bosni od kraja 14. stoljeća do propasti bosanske države 1463. godine prikazuje i utjecaj moćnih feudalnih porodica kao i posljedice sukoba koji su izbili između njih (Hrvatinići, Hranići, Radinovići i Kosače). Vrlo malo prostora posvetio je vjerskim prilikama u Bosni koje su mnogo pridonijele unutrašnjim previranjima u bosanskoj državi te su omogućile Turskoj da je mnogo lakše pokore.

U ovom radu Vidov prikazuje utjecaj vanjskih sila (Turske i Venecije) na prilike u Bosni. On nastoji, pogrešno, prikazati Kotromaniće kao hrvatsku narodnu dinastiju. Kotromanići su bili bosanska dinastija, a ne hrvatska. Za ovu svoju tvrdnju navodi vrlo slabu argumentaciju.

Svi radovi Božidara Vidova bogato su ilustrirani crtežima vladara hrvatske narodne dinastije (Branimir, Tomislav i dr.), vladara drugih dinastija koji su vladali Hrvatskom, vladara i plemića bosanske države kao i slikama bana Pavla I. Šubića, papa, drugih važnih povijesnih osoba i obiljem kartografskoga materijala.

Navedeni radovi Božidara Vidova imaju i pozitivnu stranu, jer su pridonijeli čuvanju nacionalne svijesti Hrvata u dijaspori. Ljudima bez prava na povratak u vlastitu zemlju trebala su povijesna djela koja su čuvala vjeru u ponovno uspostavljanje nezavisne i suverene države Hrvatske. No njegovi radovi nemaju znanstvene vrijednosti. Oni nisu pisani za povjesničare, nego za najšire hrvatsko čitateljstvo koje je živjelo u tuđini daleko od svoje domovine.

Milan Vrbanus

SOUTH SLAVIC FOLK CULTURE. A BIBLIOGRAPHY OF LITERATURE IN ENGLISH, GERMAN, AND FRENCH ON BOSNIAN-HERCEGOVINIAN, BULGARIAN, MACEDONIAN, MONTENEGRIN AND SERBIAN FOLK CULTURE. COMPILED AND EDITED BY KLAUS ROTH AND GABRIELE WOLF, WITH THE COOPERATION OF TOMISLAV HELEBRANT. Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1994, 553 str.

Bibliografija što sadržava više od 7650 naslova nastala je u Institutu za njemačku i komparativnu etnologiju u Münchenu. Njezin glavni autor K. Roth navodi u uvodu da ga je na sastavljanje bibliografije navela činjenica da zanimanje za južnoslavensku narodnu kulturu postoji još od vremena Johanna Gottfrieda Herdera, ali da je od posljednje četvrtine 18.

st. pa sve do danas istraživačima kao osnovna zapreka ostalo nepoznavanje južnoslavenskih jezika. Zbog toga se ukazala nužnost izrade ovakvog priručnika u kojemu bi se našla literatura napisana na tri svjetska jezika (engleskom, njemačkom i francuskom), čime bi se zapadnim znanstvenicima još šire otvorila vrata balkanske kulture.

Bibliografija je bila potrebna i zbog golemo broja objavljenih radova, nad čime ne mogu imati potpuni pregled čak ni specijalisti za pojedina uža područja. Mnogi su prilozi objavljeni u teško pristupačnim i malo poznatim publikacijama, a kako se narodnom kulturom bave stručnjaci iz raznih područja, to je i broj relevantnih časopisa i knjiga golem.

Autori su se odlučili djelomično ograničiti područje što ga bibliografija zahvaća, te im se s tim u vezi može uputiti zamjerka. Prostorom su se, naime, ograničili na krajeve što su do u 19. st. ostali pod turskom vlašću, pa te zemlje, nabrajajući ih, opisuju kao one s pravoslavnim i muslimanskim stanovništvom. To su: Bosna i Hercegovina, Bugarska, Makedonija, Crna Gora i Srbija. Roth ne spominje, dakle, katoličko stanovništvo tih zemalja, što kriterije izbora ili ograničavanje čini dvojbene i nedosljedne. Bibliografija ne obuhvaća Hrvatsku i Sloveniju, jer one pripadaju drugim kulturnim krugovima, a i literatura je o njima preopširna. Očito je da autori miješaju pojam naroda i države (u ovom slučaju točnije povijesne zemlje), jer s jedne strane isključuju Hrvatsku i Sloveniju (ne Hrvate i Slovence), a s druge strane govore o kulturi južnoslavenskih naroda. Uostalom, Roth ionako nije mogao izbjeći u sklopu bosansko-hercegovačkih odjeljaka navesti i dio literature o Hrvatima. Postavlja se i pitanje: što je sa Srbima u Hrvatskoj? Jesu li oni uključeni ili nisu? U uputi o upotrebi bibliografije autori navode da ona pokriva i manjinske skupine što pripadaju obrađenim zemljama. Ponovno, prema tome, dolazi do brkanja pojmova nacije i zemlje, jer koja to manjinska skupina izvan promatranog područja ima, primjerice, matičnost u BiH?

Bibliografija je napravljena vrlo solidno. Samo iznimno autori nisu pregledali neke od navedenih jedinica, što su onda označili asteriskom. Većinu jedinica mogli su pronaći u odlično opskrbljenoj Bavarskoj državnoj biblio-

teci u Münchenu, knjižnicama folklorističkih instituta u Münsteru i Münchenu te u nizu biblioteka u Velikoj Britaniji i SAD.

Snalaženje u knjizi olakšano je indeksom autora i numeriranjem svake jedinice. Ako neka jedinica po svom sadržaju pripada u više poglavlja, navodi se potpuno samo u jednom, a u drugima se citira samo njezin broj pod kojim se može lako naći.

Knjiga se sastoji od šesnaest velikih cjelina: 1. Balkanski narodi, nacionalne i etničke grupe; 2. Regije i kulturna područja; 3. Folkloristika, etnografija, etnologija, antropologija; 4. Narodna kultura (općenito); 5. Materijalna narodna kultura; 6. Socijalna narodna kultura; 7. Narodna religija, narodna medicina; 8. Folklor (općenito); 9. Narodne priče; 10. Narodne pjesme, epske pjesme; 11. Narodna glazba; 12. Balkanske studije; 13. Kulturna i intelektualna povijest; 14. Povijest; 15. Zemljopis, topografija; 16. Itinerari, putopisi.

Svaka od cjelina podijeljena je u niz poglavlja, pa se tako četrnaesta cjelina dijeli na: 1.1 Povijest (općenito); 1.2 Srednji vijek, bizantsko doba; 1.3 Otomansko doba; 1.4 Oslobodilački pokreti, stvaranje nacija, nacionalizmi; 1.5 Hajduci; 1.6 Suvremeno doba; 2. Socijalna historija; 3.1 Ekonomska historija (općenito); 3.2 Agrarna historija; 3.3 Agrarne reforme i promjene, seljaci i politika; 3.4 Poljoprivredne kooperative, kolektivizacija; 3.5 Trgovina, Industrijalizacija; 3.6 Trgovina, trgovačke veze, putovi; 4.1 Urbana historija (općenito); 4.2 Pojedini gradovi.

Nemoguće je prekontrolirati kvalitetu jedne ovako opsežne bibliografije bez njezine dulje upotrebe. Nema sumnje da su autori uložili golem napor u prikupljanju raznih bibliografskih jedinica, a i težište im je bilo na narodnoj kulturi, a ne na povijesti istočnih južnoslavenskih naroda. No, ipak, već i jedna mala proba pokazuje da je poglavlje o povijesti prošlo dosta loše. Evo samo nekoliko na brzinu prikupljenih radova što nisu ušli u bibliografiju:

Richard Clogg (ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence* (Barnes & Nobles, 1981).

Cyril Black, *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria* (Princeton, 1943).

Vladimri Dedijer, *The Road to Sarajevo* (Simon and Schuster, 1966).

Arthur M. Hyde, *A Diplomatic History of Bulgaria, 1870-1886* (Arno²1970).

Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism* (University of California Press, 1959).

David McKenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875-1912* (Cornell, 1967).

Duncan M. Perry, *The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903* (Duke University Press, s.a.).

Gale Stokes, *Politics and Development. 19th Century Serbia* (Duke University Press 1990).

Edward C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912* (Penn State, 1965).

Wayne Vucinich, *Serbia Between East and West, 1903-1908* (Stanford, 1954).

Ivan Avakumović, *History of the Communist party of Yugoslavia* (Aberdeen, 1964).

John W. Bell, *The Bulgarian Communist Party From Blagoev to Zhivkov* (Hoover, 1986).

R. Oren, *Bulgarian Communism 1934-1944* (Columbia, 1971).

Joseph Rotschild, *The Communist party of Bulgaria: Origins and Development* (Columbia, 1959).

Joseph Swire, *Bulgarian Conspiracy* (London, 1939).

Frederick Chary, *The Bulgarian Jews and the Final Solution 1940- 1944* (University of Pittsburgh, 1972).

J. B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis, 1934-1941* (Columbia, 1962).

Jean W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500* (University of Washington Press, 1993).

Zdenko Zlatar, *Our Kingdom Come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs* (Columbia University Press, 1992).

Valja nam napomenuti da bi se ovom popisu možda mogla dodati i razna djela što se have istočnom Srednjom Europom, jer se pod tim pojmom katkad podrazumijevaju i neke bulkanske zemlje, kao što to pokazuje primjer knjige Sedlar.

Svjesni da nisu mogli sakupiti sve bibliografske jedinice, autori u uvodu mole da im se nadopune pošalju na adresu:

Institut für deutsche und vergleichende Vokskunde Universität München, Ludwigstr. 25, D-80539 München

Knjiga Klausa Rotha svojom sustavnošću i sveobuhvatnošću svakako zavređuje da se nađe na policama naših znanstvenih knjižnica, jer će, bez obzira na to što je Hrvatska isključena, biti nezaobilazan priručnik pri radu na hrvatskoj povijesti i etnologiji.

Neven Budak

Elije Sparcijan... (et al.), *HISTORIA AUGUSTA*, prev. Danijel Nečas Hraste, Izdanja Antibarbarus, Biblioteka Historia, Zagreb 1994, 471 str.

U sklopu Izdanja Antibarbarus Biblioteke Historia na domaćem tržištu pojavilo se djelo *Historia Augusta*, prijevod zbornika životopisa rimskih careva od Hadrijana (117-138) do Numerijana (283-284). Ovaj prvi prijevod na hrvatski jezik učinjen je prema izdanjima *SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE I-II*, edidit Ernestus Hohl. Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecerunt Ch. Samberger et W. Seyfarth, Lipsiae MCMLXV. i *THE SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE I-III*. With an English translation by David Magie, London 1961-1967. Više nego korektno učinio je taj posao D. Nečas Hraste.

Naslov *Scriptores historiae Auguste*, ili pojednostavnjeno *Historia Augusta*, djelu je dao francuski filolog Casaubon na prijelazu XVI. u XVII. stoljeće. Šestoricu pisaca kojima tradicija pripisuje autorstvo ne spominju drugi izvori osim *Historia Augusta*, no sam tekst životopisa postavlja pitanje može li se vjerovati podacima autora ovih carskih biografija o vremenu njihove djelatnosti. Oni su, po vlastitim riječima, pisali u vrijeme Dioklecijana (284-305) i Konstantina I. (306-337), kojima su i posvećeni neki od životopisa.

Tradicija ovaj zbornik pripisuje šestorici autora: Eliju Sparcijanu (Aelius Spartianus), Juliju Kapitolinu (Iulius Capitolinus), Vulkaniju Galikanu (Vulcacius Gallicanus), Eliju Lampridiju (Aelius Lampridius), Trebeliju Polionu (Trebellius Pollio) i Flaviju Vopisku iz Sirakuze (Flavius Vopiscus Syracusius).

Jedan od sačuvanih srednjovjekovnih prijepisa nosi naslov *Vitae diversorum principum et tyrannorum a divo Adriano usque ad Nvmerianum diversis compositi* (Životi raznih prvaka i tirana od Božanskog Hadrijana do Numerijana, sastavljeni od raznih autora).

Za razliku od Svetonija, na čiju se tradiciju autori Historije Augusta nadovezuju, oni sastavljaju životopise i pojedinih prestolonasljednika, kao i uzurpatora carske vlasti. Vjerojatno je zbornik obuhvaćao i životopise careva Filipa Arapskog (244-249), Filipa Mlađeg (247-249), Decija (249-251), Trebonijana Galskog (251-253) i Emilijana (253), ali su oni izgleda uništeni zajedno s većim dijelom Valerijanova (253-259/260) životopisa od kojega se sačuvalo samo posljednjih nekoliko odlomaka. Tome u prilog ima indicija i u samome tekstu životopisa (Aur. II 1). Jednako tako čini se vrlo vjerojatnim da zbornik životopisa nije počinjao s Hadrijanom, već s kojim carem prije njega, najvjerojatnije s Nervom (96-98). Bio je to običaj drugih pisaca carskih biografija koji su nastavljali tamo gdje je stao najpopularniji od njih, Svetonije.

Trideset carskih životopisa podijeljeno je u nekoliko skupina, ali je ta podjela samo formalna i ne govori mnogo o vremenu njihova postanka, kao ni o autorstvu pojedinih životopisa. Prva skupina obuhvaća biografije od Hadrijana do Karakale (211-217): Hadrijan (I), Antonin Pije (III), Marko Aurelije Antonin (IV), Komod (VII), Pertinaks (VIII), Didije Julijan (IX), Septimije Sever (X) i Karakala (XIII). Ovi životopisi sadržavaju relativno mnogo vrijednih i pouzdanih povijesnih podataka s malo retorike i nemaju posvete.

U drugu skupinu pripadali bi životopisi careva i uzurpatora iz istoga razdoblja: Elija (II), Vera (V), Avidija Kasija (VI), Pescenija Nigra (XI), Klodija Albina (XII), Gete (XIV) i Dijadumena (XVI). U njima je malo povijesnih podataka, ali zato obiluju retorikom,

anegdotskim materijalom i dokumentima sumnjive autentičnosti. Posvećeni su Dioklecijanu i Konstantinu I.

Treću skupinu čine životopisi Heliogabala (XVII) i Aleksandra Savera (XVIII). Povijesnih je podataka u njima vrlo malo, ali zato ovdje nalazimo mnogo anegdota i drugih sličnih podataka kojima autor kritizira Heliogabala, a veliča Aleksandra Savera. Najvjerojatnije je veći dio tih podataka preuzet od Marija Maksima koji je živio i pisao u Aleksandrovo doba, te je sigurno da, pišući o njemu, nije ni mogao ni smio biti objektivn, kao ni u slučaju Aleksandrova prethodnika Heliogabala kojega ovaj nije volio. Osobito je to vidljivo u prikazu tobožnje Aleksandrove strogosti prema vojsci i njezina odnosa spram njega, iako je poznato da je stvarno Aleksandar imao nad njom slabu kontrolu. Oba su ova životopisa posvećena Konstantinu I.

Četvrtu skupinu čine biografije Maksimina Tračanina (XIX), triju Gordijana (XX) i Maksima i Balbina (XXI). Ove su pak sastavljene prema grčkim izvorima, prije svih prema Herodijanu, kojega Historia Augusta zove Arijanom, čija je "Povijest carstva poslije Marka" sačuvana. To je djelo obuhvaćalo razdoblje od smrti Marka Aurelija do smrti Maksima i Balbina. Povijesni podaci u ovim životopisima bazirani na Herodijanu uglavnom su pouzdani, ali se sve ono što nije preuzeto od ovoga povjesničara mora smatrati sumnjivim.

Petu skupinu čine životopisi dvojice Valerijana (XXIV), dvojice Galijena (XXIII), tridesetorice tirana (XXIV) i Klaudija II. Gotskog (XXV), koje rukopisna tradicija pripisuje Trebeliju Polionu.

I na kraju u šestu skupinu, koju rukopisna tradicija pripisuje Flaviju Vopisku iz Sirakuze, pripadaju životopisi Aurelijana (XXVI), Proba (XXVIII), Firma, Saturnina, Prokula i Bonoza (XXIX), te Kara, Karina i Numerijana (XXX). Životopisi ovih dviju skupina znatno odudaraju od ostaloga dijela Historije Augusta, kako stilski i jezično tako i stanovitim nemarom u iznošenju činjenica.

Prijevod Historije Augusta na hrvatski jezik hvale je vrijedan potez Biblioteke Historia jer će time, kako naši stručnjaci za rimsku

povijest tako i šira publika dobiti mogućnost lakšeg uvida u zbivanja u samome vrhu u ono vrijeme, najmoćnije države svijeta. Iako vrijednost Historije Augusta kao povijesnog izvora nije proporcionalna njezinoj opširnosti, ona ipak nije zanemariva. Posebno su vrijedni Životopisi koji obuhvaćaju razdoblje od Valerijana (253-260) do Dioklecijanova stupanja na vlast (253- 285), jer je za to vrijeme Historija Augusta jedini književni izvor. Životopisi od Hadrijana do Makrina (217-218), koji sadržavaju najviše povijesnih podataka, ostaju ipak sekundaran izvor, jer je to razdoblje prilično dobro poznato i iz drugih izvora. Biografije Heliogabala i Aleksandra Severa kao povijesni izvor praktički su bezvrijedne.

Za širu publiku ovo će djelo također biti zanimljivo kao čitko i zabavno štivo, jer donosi mnogo zanimljivih pojedinosti i podataka o

gladijatorskim i drugim igrama, tadašnjoj modi, vojničkome životu, obilje priča, anegdota i detalja iz svakodnevnoga života. Djelo je, osim toga, popraćeno instruktivnim predgovorom i opširnim bilješkama u kojima će čitalac nestručnjak naći objašnjenja rimskih termina, naziva, pojašnjenja i ostala tumačenja koja će mu omogućiti da s lakoćom prati tekst. Za obje kategorije čitalaca knjiga je popraćena i kronološkim pregledom rimskih careva od Augusta (27 pr. Kr.-14) do zaključno Karina (283-285), to jest do Dioklecijanova stupanja na vlast, kao i preglednim kazalom kratica, te imena i mjesta. Osim toga, na kraju knjige nalazi se i dobrodošao mali rječnik termina rimske državne uprave.

Vladimir Posavec

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 100 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1995.

Uvez: GRAFOUVEZ, HBZ 41 – Velika Gorica